

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 2	Стр. 425-442	Ниш	април - јун	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 502.131.1:001.85

Оригинални научни рад

Примљено: 29. 01. 2012.

Ревидрана верзија: 02. 03. 2012.

Љубинко Пушић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Департман за социологију
Нови Сад

ДА ЛИ ЈЕ ИДЕЈА О ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ ОДРЖИВА?

Апстракт

У овом раду учињен је покушај да се идеја о одрживом развоју и њена теоријска конструкција посматрају из угла који омогућава постављање питања (и тражење одговора) о њеној истинској плаузибилности. Истовремено, пропитују се реалне основе и могући узроци свераширене популарне несумњивости идеје.

Исувише велика дисперзност идеје о држивом развоју, њена још увек недовољно конзистента теоријска конструкција, разграната истраживачка пракса и политичка (зло)употреба, омогућавају да се поставе питања која су кључна за разумевање суштине саме идеје, односно питања која се односе на: (а) сам смиао, (б) могућности имплементације идеје, (в) успостављање неопходних разграничења између владајућег мноштва лаичких представа и научне валидности, (г) вредносне системе неолибералне стварности, (д) постојаност научног етоса на коме се темеље полазне премисе идеје и (ђ) манипулативне праксе унутар којих концепт доживљава своје реализације. Пролегомена за овакав теоријски дискурс рада значајним делом произилази из идеја Пола Тренора о томе да је одрживи развој (можда) погрешан и у крајњем неодржив концепт, и идеја Бјорна Ломборга о еколошком скептицизму.

Кључне речи: одрживи развој, глобализација, неолиберализам, етика, град

УВОД

Оно што је до јуче била претпоставка данас је чињеница, и то чињеница која неке људе узнемирава, друге оставља равнодушним а трећи никад за то и неће сазнати. Свет је последњих дана октобра 2011. године добио свог седмомилијардитог становника. Колико до пре само 12 година, било нас је мање за милијарду. Демографи, готово без изузетка, ову чињеницу доживљавају у виду аларма који није ништа мање снажан него што је био онај који је средином шездесетих година прошлог века укључио демограф и еколог Пол Ерлих (Rušić i Raјvančić 2010, 276). У својој *Демографској бомби* он је управо у прекомерном и брзом расту становништва видео и крах планете или, како би се то данас рекло, неодрживост таквог тренда. На примедбе америчког економисте Џулијана Сајмона да је то само привид безизлаза, Ерлих је одговорио да такво мишљење личи на човека који је и поред упозорења о јасном коначном исходу, скочио са десетог спрата и приликом проласка крај петог спрата изјавио како му, ето, није ништа. Да ли је тренутна демографска слика обојена мрачним тоновима које је осликао Ерлих, или пак одаје светле и оптимистичке тонове, како ју је видео Сајмон? Да ли су популациони салдо и произилазећи трендови парадигме које говоре о (не)одрживом развоју? Заиста би тако могло бити, јер се заправо целокупна упитаност о могућностима квалитетног преживљавања на планети своди на однос становништва и природних ресурса, ма колико и како они били описани. Изазови које оваква питања покрећу свакако нису усмерени само ка онима који друштвено промишљају, мада је чињеница да је сваки проблем окружења друштвено произведен, друштвено преобликован и има друштвене последице. У том смислу и само питање одрживог развоја видимо као питање које постављају и за чија су решења заинтересовани посленици у друштвеним наукама. Разуме се да целокупно трагање за идејом о одрживом развоју видимо као покушај да се мисаоно обухвати једна од најкомплекснијих идеја у овом веку са интересовањима која превазилазе предметност појединих наука и научних дисциплина, као и моћ синтетизовања сазнања која се темељи на методолошким премисама појединачних наука. Реч је о таквој сложености која повезује друштвене, природне и техничке науке, већ и због саме чињенице да се садржај одрживог развоја налази у пресеку технолошких, политичких, економских, културних, еколошких и најширих друштвених обележја цивилизације којој припадамо.

Није, међутим, никако необично што се управо становништво појављује као најмањи заједнички именилац свих трагања за идејом одрживог развоја. Јер, коначно, о њему је овде и реч. Уколико бисмо желели да крајње систематски и аналитички приступимо овој теми, требало би нам веома много простора да додирнемо тек саму повр-

шину дескрипције о стању планете данас. У сваком прегледу лако би се видело да је брига за становништво планете на првом месту. Готово да је неизмерљива количина података које је данас могуће пронаћи и којима се у крајњој линији оперише када се појаве образлажу, да би дескриптивни ниво, нужен за конструкцију идеје о одрживом развоју, имао смисао. У веку који смо оставили за собом, наука нас је „научила“ да закони великих бројева представљају најчешће полазиште за дефинисање проблема: све се креће у систему изричитих супротности и често баналног позитивизма. Огољене бројке о трендовима заиста могу да делују застрашујуће. Тако, на пример, нечиста вода и лоши санитарни услови годишње убију око 12 милиона људи; Загађени ваздух је основни кривац за око 15 милиона смрти годишње; У 64 од 105 земаља у развоју (подаци UN Food and Agriculture Organization) популација расте брже него могућности да се обезбеди храна за њих; Популациони притисци довели су до деградације око две милијарде хектара обрадивог земљишта, што је отприлике површина САД и Канаде заједно; Годишње због сече нестане око 16 милиона хектара шума; итд. Овде је могао да стоји и било какав други и другачији одабир података, свакако са још упечатљивијим показатељима о неодрживости пораста становништва под постојећим условима. Да ли је тако нешто дугорочно одрживо? Брз одговор би могао да буде само један – није. Међутим, почетно питање није добро постављено јер се не види шта чини структуру оног што овакво питање иницира. Дакле, одговор би могао да гласи: можда, али.... Слутим да има много оних који се са оваквим приступом не би сложили.

Нема сумње да је једна реч, заправо синтагма *одрживи развој*, обележила последњу деценију прошлог века, а у овом веку све снажније одјекује. Као и за глобализацију или мултикултуралност, на пример, многи ће рећи како се и у случају одрживог развоја ради о *buzzword*-у или о помодној фрази чије значење најпросто одзвања. Можда ово и није далеко од истине.

У увом раду учињен је покушај да се једна идеја и њена теоријска конструкција посматрају из угла из ког се не види само њена несумњивост, већ из угла из ког се постављају питања о њеној истинској плаузибилности. Налазимо да оваква могућност, између осталог, произилази из нашег дуготрајног и доследног студирања и академског промовисања и истраживачког пропитивања идеје о одрживом развоју. Идеја о одрживом развоју већ скоро четврт века представља неку врсту научног тренда којем је тешко одолети. И сами смо бар у последње две деценије томе давали свој допринос, афирмишући идеју која је на почетку деведесетих година прошлог века била тек на вратима интересовања у нашој средини (Pušić 1993, Pušić 1993a, Pušić 1994, Pušić 1994a, Пушић 1995, Pušić 1998, Pušić 1998a, Pušić 2001, Pušić 2001a, Pušić 2003, Pušić 2004, Пушић 2005).

ПРОПИТИВАЊА ИДЕЈЕ О ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ

Појам одрживости премрежио је научни глобус. Изгледа да све може бити одрживо, једнако у материјалној и духовној сфери. У жељи да се буде *in* у науци, многи су пребрзо закључили да је потребно трендовски размишљати и деловати. Глобалистички поглед на свет који се јавља од седамдесетих година 20. века, први пут након једног столећа поставља такозвана „велика” питања о садашњости и будућности. У социологији су таква питања крајем 19. века затворила мисаони круг. Исцрпела су се у немогућностима да се друштвеним облицима стварности дају коначне форме. Јер, ништа није коначно, а опет, све је коначно. Мењају се само манифестације просторних и друштвених феномена. А онда је дошла одрживост (Ришић 2001, 011).

Свега десет година након појављивања идеје о одрживом развоју, она је јавно почела да бива оспоравана.¹ У једном тренутку, захваљујући искључиво Интернету, иза свих идеја почело је да се појављује једно име – П. Тренор (Paul Treanor). Ко је заправо Пол Тренор? Ово је питање које сам чуо много пута. Људи на конференцијама, блогovima и у више или мање научним дебатама, питају се ко је први изнео идеју да је одрживост не само погрешна, већ и немогућа. Рекао бих да је Пол Тренор пре метафора за једну идеју која се налази на супротном крају владајуће филозофије о одрживом развоју, уз уверење да би се онај који заиста и реално постоји са тиме радо сложио.

Збиља, једну од првих и основних примедби на идеју о одрживом развоју упутио је Холанђанин П. Тренор, *enfant terrible* европског породичног склада, на самом крају прошлог миленијума. Он је јасно узвикнуо да је сама идеја о консензусу око ствари одрживости немогућа и неетична.

„Екстремни консензус сам по себи може да буде неморалан. У свом најапстрактнијем облику одрживост нема инхерентне вредности. Стандардни аргумент за тренутну политику одрживости – међугенерациска одговорност – сама по себи није етична. Одрживост је идеологија која се користи не би ли се оправдале постојеће политике и постојећи друштвени поредак. (Treanor 1997, 1)“

¹ *World Conservation Strategy*, International Union for the Conservation of Nature, (IUCN), Gland, Switzerland, 1980. Тек касније, овај последњи скуп идеја усмерио се ка једном светском документу који је као извештај Брунтландове комисије (Gro Harlem Brundtland), „Наша заједничка будућност”, стекао општу популарност, поготово што је изнедрио два нова и данас веома фреквентна термина – одрживост и одрживи развој. (World Commission on Environment and Development (WCED). 1987. *Our Common Future*. Oxford. Oxford University Press.) Међутим, и њему је претходило много анализа, докумената и упозорења о правцима развоја глобалног друштва.

Тренор поставља питање о могућностима *истинске* објективизације саме идеје. Јер, да би нека идеја могла да има универзалне вредности, она не може да буде само идеја неког или неких. То је, рећи ће он, попут идеје о богу. Јер, уколико је бог универзалан, онда он није резервисан само за верујуће. Међутим, како има неверујућих, бог сам по себи није универзалан. Исто је тако и са идејом о одрживости, да би такво што имало смисла, она мора постати универзална. Реч је о нужности конзистентног универзалистичког погледа на свет. Надаље, ако се захтева да одрживост буде свеприхваћена, онда то значи да владе појединих земаља, невладине организације и разни друштвени покрети, произвођачи, једнако као и потрошачи – морају да верују у саму идеју. Ако би то било могуће, тада то више не би била идеја, тада је то идеологија у негативном смислу, тврди Тренор. Ако ствари крену таквим током, ко је онда тај ко ће да посумња у исправност идеје о одрживом развоју. То свакако нису владе земаља јер оне су ту да креирају, промовишу и спроводе идеју одрживости. Евентуални „фронт отпора“ идеји, институционално посматрано, постаје алтернативан. Европа, какву данас видимо да јесте или каква се ствара (а то је Европа консензуса), није место где идеја о одрживом развоју може да се доводи у питање, односно да се институционално и самим тим подржано пропитује њен смисао. То је стара пракса конструисаних друштвених „мањима“ и „већина“ по принципу *ко није са нама, тај је против нас*.

Друга ствар коју нам нуди Тренор је питање *елита* и њиховог удела у самој идеји о одрживом развоју. Уколико се жели да идеја о одрживом развоју заиста заживи, сложићемо се да је неопходно да држава буде та која ће стајати иза идеје, али да би се ишта постигло неизбежно је да она добије подршку оних који су моћни: елите, дакле. То би значило да подршку дају они који пристају да се мењају и да умање део своје моћи која, можда, почива управо на постојећим развојим облицима. Јер, не треба се заваравати: као што су, на пример, градове у свим епохама и на свим просторима урбаног глобуса градили они који су имали моћ и који су представљали неку врсту елите, тако је и са целокупном друштвеном надградњом. Никад револуционарна расположеност маса или народ сам по себи, нису имали такву моћ. Дакле, пита се Тренор, како постићи консензус у коме ће се, природно, налазити и „обични људи“ и елите, сем да се он наметне; а тако нешто чини се попут немогућег пројекта и етички је веома упитно (РТ).

Ни преко треће ствари о којој говори Тренор, када поставља питања о валидности идеје о одрживом развоју, не може се олако прећи: реч је о међугенерациској одговорности. Како се у општеприхваћеној дефиницији одрживог развоја говори о „одговорности за генерације које долазе“, може се поставити и питање да ли је од-

говорност као доктрина нешто што је линеарно транспонибилно кроз време? Јер, ако одговорност подразумева вредност, тада се то не може односити и на политику која је управо „задужена“ да обезбеди имплементацију идеје о одрживом развоју. Сматра се да је у овој тези погрешно следеће: водити рачуна о будућим генерацијама значи, као прво, водити рачуна о генерацији којој припадамо. То никако није себична теза већ логичан след „бриге“ коју би потврдио и сваки психолог почетник.

У генерацији којој припадамо на целој екумени знатно је више оних којима благодети цивилизације (онако како су оне схваћене у западном дискурсу) нису доступне и где је материјалистички поглед на свет којим се управља оваква теза, јако удаљен. Појам генерације сасвим је неодређен јер је реч о тоталном плуралу који функционално не постоји, као што не постоји ни одређено значење појма „ми“. Као што је познато, овакве категорије у историји цивилизације, бар када је реч о друштвеној акцији, нису познате и у постојећој организацији света нису могуће. Надаље, шта ми знамо о вредностима којима ће се руководити генерације у будућности? Наравно, многе вредности представљају људска постигнућа у виду процеса дугог трајања, али се и многе вредности преобликују током времена. Ствари по свој прилици нису једноставне, јер се иза слогана о емпатији за будуће генерације крије велики број системских непознаница. Многа решења у односу на постојеће стање узнемирености планете требало би да буду промптна, рационална и етички исправна. Ту баш нема много места за емпатију која је окренута будућим генерацијама, премда се она подразумева. То, међутим, није довољно јер су наша сазнања о многим процесима који ће се (можда) догодити, врло ограничена. У својим најжешћим критикама трансгенерацијског модела одрживог развоја, П. Тренор ће правити паралелу између идеологија и доктрина НСДП у Немачкој, где је било примарно да се одржи раса и још ће га додатно назвати квазидарвинизмом јер се крије иза идеје о забринутости за будуће генерације, позивајући се најчешће на Ханса Јонаса и његове „принципе одговорности“ (Jonas 1990). Премда развија контроверзне ставове, сама идеја о „праву природе“ нешто је што ће се тек касније развијати у оквирима социјалне екологије и социологије окружења.² Мора се признати да у изворној

²„Својом књигом *Das Prinzip Verantwortung* Hans Jonas је покушао назначити етику за „технолошку цивилизацију“. Насупрот досадашњој „антропоцентричној“ етици „истовремености“, Јонасова етика за будуће генерације заговара властито право природе и „обиље света живота“ што их модерни технички развитак не само угрожава него „кумулятивним карактером“ својих деловања доводи до пропасти. На низу примера Јонас, штовише, појашњава да је пропаст целине човекова света данас постала реална могућност“ (Pažanin 2000, 139).

идеји о одрживом развоју филозофија која заговара право природе није видљива ни у траговима, те се чини да Треноров отклон ка пре-наглашеном антропоцентризму (заправо према људској себичности) у овом случају има смисла. Оно што још више даје подстицаја Тренору јесте олако (Јонасово) превођење идеје о „преживљавању“ у „трансгенерацијску одговорност“ (РТ).

Да ли је идеја о одрживом развоју, како тврди Тренор, „радикални конзервативизам“? Ова тврдња може бити тачна ако се радикални конзервативизам разумева као палијативно мењање и реструктурирање не би ли се сачувао постојећи поредак, али би (ту се слажемо са Тренором) идеји одрживог развоја, овако како је данас постављена, више одговарао идеолошки оквир „субститутивног конзервативизма“. Због чега? Због тога што за њену операционализацију при владајућем систему вредности и етике постоји још веома много „скривених фајлова“ који произилазе из постојеће структуре моћи која се одржава и одражава биће савременог света. А тај савремени свет почиње све више да прима јединствено и чини се неумитно лице неолиберализма.

ОДРЖИВИ РАЗВОЈ КАО НЕОЛИБЕРАЛНА ПАРАДИГМА

Заиста, данас готово да није могуће наћи текстове о либерализму који не пишу заговорници ове идеје. Већ и само тако нешто мора да се учини сумњивим. Како је могуће да у свету слободних идеја има тако мало оних који се супротстављају мејнстриму, ма какав он био. (Мада, у овом случају никако не може да се ради о „ма каквом“ ставу с обзиром на то да је у случају неолиберализма реч једнако о дискурсу идеје, колико и идеологије; што је по природи историјског искуства прилично проблематично и упућује на велик опрез.) Критичари неолиберализма нису ни мало нежни. Они ће овакве идеје врло лако поредити са фундаментализмом, односно начином мишљења и делања који не оставља места за другачије погледе. Радикални критичари неолибералног погледа на свет тврде да је целокупан њихов пројекат у ствари класне природе, односно да се иза њега крије софистицирана идеја о очувању постојећег облика класног друштва и петрификовању значаја (изврности) сасвим горњих слојева.

До јуче је главни слоган идеје о дугачијој будућности гласио *Нема развоја без одрживости* а сад се променио у *Нема одрживости без развоја*. Чини се да је овај актуелни слоган сасвим у складу са оним што би се могло сматрати да представља човекову рационалну оријентацију, те да је сасвим логично да потреба за развојем ни у једном случају није упитна. Ову логику, међутим, „демонтира“ неолиберални поглед на питања развоја који не познаје емпатију у најширем могућем смислу, нити има намеру да промовише неки

светски етос. Непрекидни развој оних који су то у стању да тај развој конвертују у раст, представља неку врсту *conditio sine qua non* саме идеологије. Она не познаје застоје и не препознаје дељење резултата развоја између свих припадника светске заједнице. Неолиберализам је попут борца у рингу који признаје само нокаут као могући исход.

Највећи број одапетих стрелица против идеје о одрживом развоју представља зправо критику неолиберализма. Данас сваком ко се бави друштвеним наукама може бити јасно да се највећи део контроверзи пројекта о одрживом развоју укршта око ставова који се крећу у распону *за и против либерализације*. Зачуђује како великом брзином регују заговорници идеје економске либерализације на сваку могућу критику која му се упућује. Истина, већина њихових „одбрана“ сасвим је поједностављена и најчешће се своди на квалификације да напади долазе „са оне стране прогреса“ и безмало се изједначавају са идејом анархизма. И не само то, већ се одмах поверује како је реч о десном крилу анархизма који је убеђен да „велике корпорације трују пијаћу воду како би лакше могли да продају своју флаширану воду.“

Данас више није упитно да су неолиберализам и глобализација међусобно повезани, мада дебата о томе још увек траје. Док једно крило теоретичара неолиберализма изједначава са капиталистичким експанзионизмом, друго крило заступа тезу да се појмови неолиберализма и глобализације морају одвојити јер их природно одваја (и разликује) сама њихова есенција која се садржи у појму културе. Критичари неолибералне стварности као облика капиталистичког експанзионизма, а који долазе из мање или недовољно развијених делова света, имају пред собом итекако добру друштвену лабораторију у виду конкретних података у сопственим срединама. А када је реч о култури, Пол Тренор управо тврди да либерализам и његов логичан наставак у форми неолиберализма управо повезује иста култура мишљења.

Критички однос према идеји да се достигнути степен конзумеризма једноставно може докинути, сасвим је легитиман. Познато је да је у једном свом битном делу идеја о одрживом развоју оријентисана на пропитивање одрживости потрошачке цивилизације. То, уосталом, јесте и једно од упоришта самог концепта, односно да хиперматеријалистичке вредности цивилизације представљају образце њеног урушавања. Идеју о претераном конзумеризму релативно је лако „нападати“ јер се чини сасвим логичним да будућност мора да обраћа пажњу на своје ресурсе управо кроз промену образаца производње и потрошње. У овој очевидности крије се, међутим, сва слабост идеје. Познато је да је ова идеја оспоравана управо због себичности која ју је на неки начин произвела. Наиме, као и већина идеја које граде концепт одрживог развоја, њихово порекло је у западном начину мишљења и онаквом начину живота какав је произведен у запад-

ним, развијеним друштвима. Израз „постиндустријска друштва“ (премда довољно дуго у употреби да би му се приписала непосредна повезаност са рецентним процесима) ипак највише одговара срединама из којих потичу праменови овакве идеје. Једном приликом смо рекли да израз у себи садржи одређену дозу лицемерја која се може разумети и као препорука гладнима да не стреме обиљу јер „ни сит човек није срећан“. Ово лицемерје се може нападати и као једно од становишта на којем почива идеја о постматеријалистичкој цивилизацији. Надаље, сам постматеријализам имплицира идеју о ограничавању потрошње с обзиром на то да је реч о пројекту који се обраћа развијеном конзумеристичком друштву.³ То, међутим, никако не може бити пројекат који може да има своју институционалну потпору. Свет који разумевамо као савремени једноставно није „направљен“ по принципу који подразумева институционални наговор на стагнацију. Део људске природе томе се природно опире, а модалитети за променом мишљења (такозвана конверзија система) исувише су сложени да би се могло рачунати са командном или каквом другом праксом регулисања потрошње. Чак и када би тако нешто било могуће, остаје питање ко би и на који начин регулисао комплекс производње и инвестиција. (Са мање или више ироније чини се да је једини такав модел био познат у пројекту „реалног комунизма“ током 20. века, мада се, као што је познато, он урушио унутар сопствених противречности.)

КРИТИКА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА КАО НОВИ СКЕПТИЦИЗАМ

Јасно је да питања о реалној одрживости идеја о одрживом развоју, онако како се она данас постављају у неолибералном мејн-стриму, нису само резултат ’младих и незадовољних постматеријалиста’. Њих, премда на различите начине, постављају и они који учествују у грађењу научне конструкције саме идеје. Тако, на пример, дански политиколог Б. Ломборг отвара читав круг сумњи о начинима на које се данас утврђују научни подаци о стању планете и сам то

³ У истраживањима која се, на пример, спроводе у односу на еколошку свест или проблеме квалитета окружења у оним срединама које су недавно напустиле пројекте командне привреде и партијске државе (попут дојучерашњег политичког истока Европе), често се конструишу такви анкетни упитници који треба да понуде и одговоре на однос становишта према материјалним добрима, односно потрошњи. Коментари о „материјалистичким“ или „постматеријалистичким“ ставовима у таквим срединама често стварају погрешну слику о конкретном друштву. Наиме, готово полувековна присила живота у друштвима са нетржишном оријентацијом оставила је незадовољене многе потребе за материјалним добрима која су била на дохват руке великом броју људи у развијеним западним друштвима.

назива скептицизмом о окружењу (Lomborg 2001). Он напросто наставља традицију која ју је започео амерички економиста Џулијен Сајмон (познат по свом супротстављању малтузијанском скептицизму који је неговао П. Ерлих), односно истински сумња у „мрачни крај овог света“ (White 2004, 390). Такве идеје, међутим, у свету у коме је наука велики бизнис и у коме се непрекидно подстичу приче о мрачној еколошкој стварности и још горој будућности, наилазе на својеврсну научну стигму. Тим путем прошао је и сам Ломберг и поред чињенице о 60.000 продатих примерака своје књиге о скептицизму, коју је објавио *Cambridge University Press* (Schoenbrod and Wilson 2003, 593).

Ширина интересовања за тему одрживог развоја данас је потпуно неомеђена. Свако проналази своју нишу интересовања. У тим интересовањима никако није необично што се умножавају и они лички приступи који на целокупан пројекат гледају сумњичаво. Ми о њиховим научним капацитетима и идолошким преференцијама још увек не можемо да судимо јер би прво било потребно да се направи систематизација тих погледа. Тако нешто отежава и чињеница да је интернет постао највећи могући сервис за пласирање идеја, те још увек не постоје инструменти за њихово филтрирање. Један од многих блогова пробудио је моју пажњу јер може да буде парадигма другачијег дискурса о одрживом развоју. При томе нисмо спремни (бар не још) да понуђене приступе класификујемо као научне, са једне стране, и као „оне друге“, са друге стране. Дакле,

„Био сам у искушењу да овај блог назовем 'Одрживост је глупа', али сам се предомислио јер звучи исувише запаљиво. И заиста, проблем није у томе што је сам концепт глуп, већ што је глупа употреба тог појма. Заправо, прави проблем је у томе што је појам истовремено и преширок и преузак и људи не могу на њега да се ослоне. Тренутно фокусирање на одрживост у смислу сумирања свега што треба да се чини да би се (у)радила права ствар, у недостатку боље речи је неодрживо. У сваком случају ја сам уморан од одрживости и то не само због тога што је *Advertising Age* (електронски часопис) реч одрживост прогласио за један од жаргона године, што он и јесте. Али, то нису сви проблеми“ (ВЕБ).

С обзиром на то да се концепт о одрживом развоју још увек научно обликује, то су могућности посматрања одрживости на сва три нивоа – дескриптивном, експлоративном и апликативном – потпуно равноправне. Отуд има смисла постављање и оних питања која доводе у питање саму идеју⁴.

⁴ Ова и оваква питања, дакако, могу бити безбројна и са најразличитијих, више или мање, прихватљивих становишта. Овом приликом коришћен је избор из питања онако како су она постављена само у једном случају, али отварају простор за знатно шири круг интересовања (ВЕБ).

Ево како би то могло да изгледа.

„Прво, супротно од оног ка чему можемо бити усмеравани у мишљењу о одрживом развоју – нити је све неодрживо, нити је све лоше. Строго технички и ресурсно говорећи, нафта је, као најчешће коришћено гориво, као таква неодржива. Али, истовремено, она је основно добро. Неодржива, али крајње корисна. Друго, постоје многе могућности да ствари буду лоше пре него што верујемо да су неодрживе. Цигарете су, рецимо, глуп и лош производ. С обзиром на то да стварају зависност и убијају људе, да ли су оне одрживе? Изгледа да јесу! Рећи да дуванска индустрија није одржива исто је као када бисмо рекли да живот диносауруса није био одржив на земљи јер су били доминантни свега 150 милиона година. Дакле, реч је о једној итекако одрживој, али лошој индустрији. Треће, многа раширена значења одрживости заснивају се на врло упитним емпијским хипотезама. На пример, многи људи не мисле да је одрживост везана само за природно окружење јер како бизнис може бити одржив уколико послодавац своје запослене не третира добро. Или, како је могуће да одржите своје место на тржишту уколико не производите квалитетну робу? Итд. Четврто, постоји веома мало ствари за које можемо да кажемо да су одрживе, било у односу на природно окружење или на штагод остало. Наравно, постоје и они случајеви где одрживост није упитна. Међутим, у великом броју случајева код тврдњи да је нешто одрживо, поставља се и питање: „А како то знате“? Заиста немамо довољно сазнања да бисмо суверено могли да тврдимо како неке тенденције имају већи а неке мањи степен одрживости.⁵ Пето, понекад је неопходно учинити да неке ствари постану неодрживе. На пример, да ли бисте били у стању да зарад хране убијете неку од заштићених животињских врста (рецимо плаву туну) како бисте нахранили гладно село, ако би то била једина могућност да људе спасете глади? Ја бих, мада је извесно да има места за другачије ставове, али оно што остаје то су питања моралне природе о решењима која захтевају брзо доношење одлука и оног што представља некакве (могуће) дугорочне последице. Желимо да верујемо да је таквих радикалних избора у реалном животу релативно мало, мада нисмо сасвим сигурни у то. Једноставно, одрживост није нешто што је толико свеобухватно нити може да буде адут који се стално вади из рукава“ (БЕВ).

СВЕТСКИ ЕТОС: ПРЕТПОСТАВКА ЗА ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈУ ИДЕЈЕ

Видимо, дакле, да нас галиматијас идеја који је настао свакодневном квазинаучном и популарном употребом појма неразјашње-

⁵ Такво питање могло би да се постави и када је реч о тренду пораста становништва са самог почетка рада. Тешко да би ико могао да изнесе довољно уверљиве чињенице о томе да ће се овакав раст наставити и убудуће, без да се у обзир узме највећи могући степен вероватноће под *одређеним* околностима. Коначно, студије будућности итекако се баве оваквим питањима и њихова веза са социологијом одавно је препозната као кључна. На жалост, у нашој средини, сем неколико изузетака, футурологија је још увек недовољно заступљена дисциплина.

не суштине, може довести и до питања: **да ли је промаљајућа теорија о одрживом развоју одржива?** Питање има смисла утолико што је свет коме припадамо историјски „конструисан” као одржив. Да је то тачно, говори целокупна позната историја. Свеједно да ли континуално или степенасто, историја цивилизације чији смо припадници само у једном микро временском сегменту, траје. Она је, дакле, једна а посебне су само њене интерпретације. Но, ако је потребно пронаћи „велико” питање које обухвата целокупну идеју одрживости, тада се оно, вероватно, налази у равни политике. Тада питање може да гласи: Постоји ли сагласност о томе да је одрживост света управљана полугама политичке моћи? Или можда економске? Или са обе подједнако? Јер, из ових моћи произилазе и све остале, директно или индиректно укључене у процесе операционализације. Односно у живот (Pušić 2001, 012).

Налазимо да ове везе могу бити интересантне за праћење развоја идеје о одрживом развоју, али и за њену конверзију од политичког ка академско-истраживачком и назад ка политичком дискурсу. Овакво кретање није карактеристично само за нашу средину; то је смер кретања сваке идеје која има могућност да постане политички употребљива. Истовремено, то је идеја која не тражи ниједну врсту консензуса с обзиром на то да почива на основама хумане логике друштвене рационалности. Јер, шта је нормалније од тога да у сопственој привремености на овом свету, водимо рачуна о онима који ће тек доћи. Није то никакав светски алтруизам (коначно, тако нешто и не постоји, мада се наслућује) већ рационални принцип мишљења и делања. Управо такво кретање идеје истовремено говори и о њеној елементарној слабости. Напросто, идеја која би била ваљана за укупно становништво на овој планети једноставно не постоји. Увек је неке мало боље него другом и увек неко има мало више могућности да одлучује о судбини оних других. То је правило колективног живљења ма где и ма кад. То је аксиом постојања и развоја цивилизација које баштинимо и ове којој припадамо.

Стојимо на становишту да је идеју о одрживом развоју могуће заступати или пак оспоравати са готово идентичних полазних позиција; било да је реч о екологији, економији, политици, технологији, култури или друштвеном развоју. Оно што, међутим, представља предуслов свих појединачних идеја усмерених ка пројекту одрживости, односи се на природне ресурсе, односно њихово исцрпљивање. Само у том случају идеја о одрживом развоју може да се своди на мањи број чинилаца, али не и да иде ка жељеном универзализму. Слажемо се да би у том случају одрживост могла да звучи и онако како се то популарно исказује – да смо позајмили више новца него што смо у стању да вратимо! Погрешна је само претпоставка да постоји јединствена свест о томе јер они који су највише „позајмили“

(богати и развијени, пре свега) у ствари верују да су то добили; а добијено се не враћа. А ако би то и морало да се деси, тада настаје следећи круг проблема који бисмо могли да разумевамо као процес деловања. Одрживост тада значи да многим активностима човек треба да престане да се бави. У реалном животу ствари ипак тако не функционишу, сем кад се држава појављује као неко ко у име и за рачун друштва прописује норме понашања и у стању је да престане са потоњом праксом.⁶ Овај став, међутим, подсећа на неку врсту аболиције у односу на загађиваче окружења и могао би да гласи и овако: Добро, сви они који су допринели да се енормне количине сваковрсних загађујућих материја емитују, од сад ће бити ослобођени кривице, али то више неће моћи ра раде. Или, сви они који су на друге начине, профита ради, чинили против људског здравља, од сада то више неће моћи да чине. Признаћемо, ово звучи неозбиљно јер није познато да се на тим принципима може организовати модерно друштво. Мада, неки ће можда рећи, да је највећи број ратова, посебно оних у самој завршници минулог и на почетку овог века, имао исти мотив, исти друштвени биланс и завршни аморални кредо у виду „било па прошло“. Као и у свим сферама друштвеног делања, „проблем одговорности у етичком смислу треба поставити на „извору“, тј. пре самог деловања а не накнадно“ (Cifrić 2000, 88). У целом свету етика би морала постати јавна ствар, поготово код делања које има јавни карактер, па макар то било и у сфери производње или корпоративних филозофија. Могло би се рећи како се овде ради о претпоставци обликовања *светског етоса* као предуслову измењеног односа према друштвеној стварности. Ова идеја свакако није нова и увек су је пратили квалификативи утопијског. Расправе о *светском етосу* инициране су трагањем за новим вредностима и питањем „идентитета“ појединаца и друштва у последњој деценији минулог века а у контексту глобализације (Исто, 85). У данашњици све израженије глобализације економије и све суженијег поља моћи унутар ког се креирају стратегије, тешко да би ико могао да помисли како има места за практиковање светског етоса. Када светски корпоративни гиганти попут „Unilever“-а, „Nikon“-а или „Wal-Mart“-а, на пример, објаве како се њихова нова филозофија окреће побољшању здравља и благостању милијарду људи, тада је то збиља тешко поткрепити конкретним подацима. Можда индијски гигант „Тата“ нуди добар пример како се пут ка светском етосу, поспешивањем широке палете социјалних програма, може реализовати на локалном нивоу (а имајући

⁶ Непотписивање споразума у Кјотоу о дозвољеним количинама емисије угљен диоксида од стране најмоћнијих светских сила (а заправо оних који највише томе доприносе) и непридржавање потписаног протокола од стране немалог броја држава, говори о немогућности успостављања светског консензуса.

у виду величину земље попут Индије то се никако не би могло сматрати споредним локалним нивоом). Веровање да међународне институције ту истински могу да промене нешто макар у промовисању пута ка светском етосу, делује прилично наивно. Индустрија глобалне помоћи такође функционише на принципу профита, па макар да је реч и о Организацији Уједињених Нација. И пре него што је описано како функционишу привилегије, моћ, престиж и корупција у мултимилионској индустрији помоћи, било је јасно да господари сиромаштва стоје на другом крају идеје о светском етосу (Henkok 2002).

УРБАНА ПАРАДИГМА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Да бисмо разумели идеју о одрживом развоју и све оно што јој се супротставља, неопходно је да имамо у виду да се два готово архивирана појма поново налазе дневном реду социолошког промишљања. У првом случају реч је о *модерности*, а у другом о *локализацији*, с тим да се сад они актуелизују у смислу *постмодерности* и *глокализације*. 'Оправдање' за реактивацију првог појма могло би бити то да се сад глобализација разумева као рецентан процес који је много шири од дуготрајног процеса модернизације (Albrow 1997, 37), а у случају другог у потреби за епистемолошким освежењем социологије (Robertson 1968, 1991). Мада, морамо признати, оба појма чине нам се попут протеза и у највећој мери служе да реактивирање социологије у тумачењима важних процеса које су пре ње покушале да објасне друге друштвене науке.

Постоје, међутим, неки процеси који, да би се разумела целина идеје о одрживом развоју, изискују другачије аналитичке поступке него што су они који се уобичајено користе код анализирања општих значења глобализације. Један од њих свакако је *урбанизација*. О овом процесу је мање-више све речено, али он и даље представља изазов за истраживање. Како је реч о једном од снажних показатеља глобализације и самом промотору истог тог мегапроцеса, она се увек посматра у светлу економских, демографских и политичких одредница, са својим функционалним и просторно-физичким консеквенцама. Они токови урбанизације који се, међутим, одвијају унутар националних граница (чак и тамо где се верује да их нема, као, на пример, у виртуелној Европској Унији) говоре да градови, и то не само они највећи, још увек представљају магнете који привлаче популацију са осталих простора у оквирима националне територије. Ма каква, ма колико снажна и свеобухватна глобализација била, ови урбанизацијски токови продужиће своје трајање бар онолико дуго колико буде постојала различитост у нивоу развијености између појединих делова унутар националних територија. Јер, савремени урбани свет је далеко од тога да буде једнообразан (Clark 1996, XII). Ако, на пример, попут хиперглобалиста верујемо да ће глобализација током времена прожети сваки делић уку-

пног земаљског простора, тешко је замислити да ће то исходovati нивелацијом степена развијености на глобаном нивоу а највероватније ни у оквирима националних територија. Прерасподела богатства у кључу неолибералне идеологије (уколико верујемо у њу), вероватно се неће догодити на начин да се пониште дуготрајне разлике у смислу север - југ, односно развијени – неразвијени.

Оно што желимо овде да истакнемо као поенту, тиче се могућности да се промени начин живота људи на екумени. Како не може бити сумње у то да степен урбанизације у целом свету непрестано расте, поставља се питање да ли живот у градовима и урбанизованим подручјима представља одрживе облике људских заједница. Хоће ли градови као доминантан облик људског хабитирања бити подстицај или сметња одрживом развоју? Или ће, пак, тамо где се урбанизација остварила у свом максимуму (претпоставља се да је реч о развијеним, високо индустријализованим срединама) доћи само до квалитативног усклађивања. Са друге стране, колико до јуче легитимна идеја о томе да урбана будућност има алтернативу у дезурбанизацији, више није реална. Веровања у утопијске пројекте или ескапизам у руралну идилу јесу ствар прошлости. Дакле, ако су градови наша будућност, има ли простора за пројектовање неког другачијег облика живљења него што је онај који је познат већ више од пет хиљада година? Како у том светлу изгледа идеја о одрживом развоју? Је ли реч о обрасцима живљења који пресудно одређују пројекат о одрживом развоју и захтевају његово темељно претресање?⁷ Свеједно да ли се закон великих бројева унутар ког се одвија цивилизација којој припадамо реализије у густом или просторно расплинутом граду, чињеница је да ће се многе премисе градоживљења које су познате из времена након индустријализације друштва, задржати. Рецимо – аутомобил.

Како је познато да ни пут ка благостању одређеног друштва није лишен традиционланих облика социјалне сегрегације и просторне диференцијације, чини се логичним да расте број оних који имају могућност избора начина становања у градовима. Према свим сигнаlima које нам шаљу резултати истраживања у целом свету, преференције градског начина живота окрећу се окружењу са мањим густинама становника. Рецимо да је то полазиште идеје о субурбанизацији. Дакле, какви и колико идејни пројекти су потребни како би се укинула стварност која се зове аутомобил. Свако ће и даље желети да са свог дела урбанизованог подручја доспе негде другде. Не треба бити неолибералиста да би се видело како могућности тржишног регулисања производње аутомобила директно зависе од доми-

⁷ Тема је исувише сложена да би могла да се размотри у оквирима једног оваквог рада, али је у оквирима социологије града у последњих двадесетак година довољно проблематизована.

нантних облика начина живота становништва. У овом тренутку долазимо до једне наизглед минуциозне, али истовремено веома спорне тачке у теоријској конструкцији идеје о одрживом развоју. С једне стране стоје чињенице о све већем исцрпљивању природних ресурса који подржавају „класичне“ облике коришћења енергије (у овом случају погонског горива за растући број аутомобила) и све већем броју километара који се аутомобилима прелазе. Са друге стране стоји чињеница о начину живота у великим градовима који је незамислив без аутомобила. Одрживи развој градова, између осталог, подразумева и коришћење таквих облика јавног превоза који ће довести до бржег, јефтинијег и енергетски штедљивијег облика експлоатације. Међутим, јасно је да овде нешто не штима! Која је то идеја која би евентуално могла да преобрази достигнути квалитет живота у неки други, одрживији облик? Или, да поједноставимо питање: како ће изгледати наши градови у будућности?

ЗАКЉУЧАК

Очевидно је да се идеја о одрживом развоју данас налази на размеђама многих теоријских, методолошких и праксеолошких недоумица. Можда најзначајнија разделница произилази из упитности о могућностима да се једна сложена идеја укомпонује у стварност коју проживљавамо. А она је, као што знамо, резултат света у коме има мало места за холистичке идеје. Убрзања економских, технолошких па и политичких токова, непрестано се сударају са мање динамичним културним и еколошким обележјима друштва. Свет подељености као да никад није био већи него у временима која су нам најближа, исто као што ни центрифугалне силе глобализације нису биле јаче. Реалне контроверзе које обележавају почетак 21. века и за које још увек није извесно да ли их предводе глобализација и/или неолиберализам, истовремено вапе за разрешењима која ће имати карактер универзалног. Отуд је идеја о одрживом развоју на очевидно великим искушењима. Са једне стране налазе се они који су искусили све предности и мане развијених друштва, док се са друге стране налазе они који још увек живе у предмодерном свету. Са једне стране су идеје о глобализацији, док се са друге испоставља нужност заживљавања неолибералних идеја.

Много је варијанти, идеја и веровања а мало реалних упоришта. Отуд и идеји о одрживом развоју треба прићи потпуно критички. Најмање што социологија може да учини јесте да препозна кад једна идеја почиње да прераста у идеологију, да то анализира и истину о томе испоручи друштву. Можда као прва међу друштвеним наукама социологија треба да пружи могућност за различите приступе, па и оне који саму идеју о одрживом развоју аргументовано и критички пропитују.

ЛИТЕРАТУРА

- Albrow, Martin. 1997. Traveling beyond local cultures: Socioscapes in a global city. U Eade, John. (ed.): *Living the Global City: Globalization as Local Process*. London: Routledge: 37-55.
- Jonas, Hans. 1990. *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lomborg Bjørn. 2001. *The Skeptical Environmentalist – Measuring the True State of the Planet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pažanin, Ante. 2000. Jonasov 'princip odgovornosti' kao problem a ne kao rješenje suvremene etike. U Čović, Ante: *Izazovi bioetike*. Zagreb: Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo: 127-139.
- Pušić, Ljubinko. 1993. Sustainable Development: Urban Integration or a Loss of Identity. *TUP International Congress - Challenges and Choices in Physical Planning and Development: Central and Eastern Europe in the Nineties*. Abstract, Warszawa. Poland: 156-157.
- Pušić, Ljubinko. 1993a. Sustainable Development as a Paradigm of Cultural-Urban Pluralism. *XIII World Conference WFSF - Coherence and Chaos in our Uncommon Future: Visions, Means, Actions*. Abstracts: 7. Turku, Finland.
- Pušić, Ljubinko. 1994. U traganju za idejom održivog razvoja. DaNS, br.11. Novi Sad: 30.
- Пушић, Љубинко. 1995. Културно-урбани идентитет као део концепта одрживог развоја. *Зборник Одсека за филозофију и социологију*. бр. 3. Филозофски факултет. Нови Сад: 94-101.
- Pušić, Ljubinko. 1998. Sustainable Development and Cultural Context of the Community. International Conference *City and Culture*. Book of abstracts. Stockholm, Sweden.
- Pušić, Ljubinko. 1998a. Sustainable Development or Loss of Cultural Urban Identity? U *Sustainable Development and the Future of Cities*, edited by Hamm, Bernd and P. K. Muttagi. 185-194. New Delhi: Oxford & IBH Publishing Co.
- Pušić, Ljubinko. 2001. *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdanja Sl. Mašića: 1- 417.
- Pušić, Ljubinko. 2001a. Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti, *Habitus*. No.5. Novi Sad: 99-116.
- Pušić, Ljubinko. (priredio) 2003. *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*. Novi Sad: Specijalističke Akademske Studije i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Pušić, Ljubinko. 2004. "Sustainable Development and Urban Identity: A Social Context", *Spatium*, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, No. 11.
- Пушић, Љубинко. 2005. "Урбана екологија као концепт одрживог урбаног развоја", Зборник радова *Човек и радна средина*, Факултет заштите на раду, Универзитет у Нишу. Ниш: 125-130.
- Pušić, Ljubinko i Ana Pajvančić Cizelj. 2010. „Odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima“, *Socijalna ekologija*. Vol. 19, No. 3: 273-292.
- Robertson, Ronald and J. P. Nettl. 1968. *International Systems and the Modernization of Societies*. Basic Books: New York.
- Robertson, Ronald. 1992. *Globalization*. Sage: London.
- Schoenbrod, David S. and Christi Williams. 2003. What Happened to the Skeptical Environmentalist? *New York Law School Law Review*. Vol. 46: 581-614.
- Treanor, Paul. 1997. *Why Sustainability is Wrong*
<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/sustainability.html>

- Henkok, Graham. 2002. *Gospodari siromaštva*. Beograd: Plavi krug Cifrić, Ivan.
2000. *Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljeđa*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, i Filozofski fakultet.
- Clark, David. 1996. *Urban World/Global City*. London: Routledge.
- White, Damian F. 2004. „Environmental Sociology and its Future(s)“, *Sociology*. 38:389-397. PT. 1997-2012.
<http://web.inter.nl.net/users/Paul.Treanor/sustainability.html>
- ECES. Ethical Corporation. 2011. <http://www.ethicalcorp.com/environment/sustainable-future-why-al-gore-wrong>.
- BEB. The Business Ethic Blog. 2011.
<http://businessethicsblog.com/2011/01/18/sustainability-is-unsustainable/>

Ljubinko Pušić, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Novi Sad

IS THE IDEA OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT SUSTAINABLE?

Abstract

In this paper, we made an attempt to observe the idea of sustainable development and its theoretical framework from a point of view that allows posing questions (and looking for answers) about its true plausibility. At the same time, we examine the realistic basis and the possible causes of the omnipresent popular certainty of this idea.

The too wide dispersion of the idea of sustainable development, as well as its insufficiently consistent theoretical construction, research, and political (mis)use so far, raise the questions crucial for the understanding of the core of the idea, regarding (a) its meaning, (b) the possibility to implement the idea, (c) the necessary delimitation of the current plurality of laymen ideas and scientific validity, (d) the system of values of the neoliberal reality, (e) the stability of the scientific ethos on which the starting ideas and premises are based, and (f) the manipulative practices within which the concept is realized. The prolegomena for the theoretical discourse of this kind in the paper derive mostly from Paul Treanor's ideas that sustainable development is (maybe) a wrong and ultimately unsustainable concept, and also from the ideas of Bjørn Lomborg about ecological scepticism.

Key Words: Sustainable Development, Globalization, Neoliberalism, Ethics, City.